

Odlad kulturarv vårdas av POM

Våra svenska kulturväxter lever inte längre fullt lika farligt. De härdiga gamla lökväxterna, perennerna med kulturhistoria och den svenska sparrisens värnas av POM – Programmet för odlad mångfald. POM inventerar och bevarar, forskar och informerar, allt för att hålla det odlade svenska kulturarvet levande.

AV EVA JANSSON & JENS WEIBULL,
CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD

Varje detalj är viktig inom byggnadsvården, material, metod, färg och form. Inredningen väljs också med omsorg. Sedan när allt är klart ”pyntar” man med lite vegetation. I bästa fall med ett tidtypiskt växtslag men sällan med en växt som dokumenterat har anknytning till platsen. När det gäller trädgården strävar man sällan efter autenticitet. När jag tänker på alla ”klosterträdgårdar” jag har besökt, blir jag bara ledsen. Plantorna är hämtade från närmaste handelsträdgård!

För att långsiktigt och hållbart nyttja våra kulturväxtresurser finns sedan år 2000 ett svenskt nationellt program för växtgenetiska resurser kallat POM – Programmet för odlad mångfald. POM är Sveriges åtagande gentemot FN:s livsmedelsorgans (FAO) globala aktionsplan för våra växtgenetiska resurser och en direkt följd av att Sverige undertecknade Riokonventionen 1993.

Genom programmet ska arbetet med att långsiktigt bevara och nyttja svenska kulturväxter samordnas och utvecklas bättre. Programmet togs fram av Jordbruksverket i samråd med myndigheter, universitet, friluftsmuseer, organisationer, företag och ideella föreningar som är aktiva inom området. Centrum för biologisk mångfald, CBM, samordnar programmets olika aktiviteter.

Varför ska vi bevara kulturväxterna?

Under mer än tusen år har människan odlat växter och utvecklat jord- och trädgårdsbruket. Olika arter har successivt anpassats till människans behov, de har domesticerats. När växterna blev så kallade kulturväxter, förlorade de egenskaper som gjorde dem anpassade till ett liv i naturen. Istället har växterna med människans hjälp utvecklat andra egenskaper. De har bidragit till att människan blivit bofast, kunnat livnära en allt större befolkning och utveckla konstnärliga, hantverksmässiga och tekniska färdigheter.

De flesta kulturväxter som odlas idag i Sverige har sitt ursprung i andra länder och världsdelar. Arterna och sorterna som har anpassat sig till vårt klimat är i regel resultat av en lång tids odling och urval. Den pågående förändringen av jordens klimat kommer att ställa nya krav på väderleksanpassningar och motståndskraft mot skadegörare. Därför är kulturväxternas genetiska mångfald ett viktigt arv att förvalta.

POM arbetar med fem stora uppgifter

POM:s uppgift är att inventera och samla in äldre kulturväxter samt att beskriva dessa och se till att de bevaras och nyttjas på ett långsiktigt och

FOTO HENRIK MORIN

POM-inventerare studerar en storvuxen okänd gallicaros i Gamla Linköping. Genom Rosuppropet inventeras svenska kulturrosor.

hållbart sätt. POM arbetar också med att stimulera till ökad användning av kulturväxterna genom odling, forskning och växtförädling.

En annan viktig uppgift är forskning om växternas genetiska variation och släktskap samt utveckling av nya grödor. För att åstadkomma detta krävs utbildning och information om våra kulturväxter på olika nivåer och användare. Dessutom spelar det internationella arbetet en viktig roll på nordisk, europeisk och global nivå.

Tanken är att POM ska vara ett levande verktyg för att på ett klokt och uthålligt sätt bevara och uthålligt nyttja de växtrikedomar Sverige rymmer. Därför har vi alla i våra roller som odlare, konsumenter, forskare eller växtförädlare ett stort och gemensamt ansvar för att bevara dessa resurser och att hålla det svenska odlade kulturarvet levande.

Kulturväxterna inventeras

POM:s landsomfattande inventering har nu pågått i fem år. Vi har ytterligare tre år på oss. Uppdraget är att ta reda på, samla in och bevara unika och intressanta växter som kan vara av värde för Sverige i framtiden. Just nu är fokus främst på trädgårdsväxterna. Hit hör prydnadsväxter som lök- och knölväxter, perenner, rosor, vegetativt förökade nyttoväxter samt träd och buskar. Andra växtgrupper som är viktiga att inventera är köksväxter, frukt-, bär och vallväxter som klöver och timotej med ursprung hos oss i Sverige.

Men det är inte bara växterna utan även dess kulturhistoriska bakgrund och kunskapen om växterna som POM ska bevara för framtiden. Informationen lagras i en speciell inventeringsdatabas i samarbete med NordGen, tidigare Nordiska genbanken, på Alnarp.

Bli POM-inventerare

För att kunna genomföra en så omfattande inventering behövs många duktiga inventerare på olika ställen i landet. Därför har vi under flera år genomfört utbildningar och återträffar för inven-

FOTO LINNEÅ OSKARSSON

Över 3000 tips om gamla perenner som odlats före 1940 har kommit in till Perenn-uppropet. Denna brandlilja från Dalarna har odlats sedan början av 1900-talet.

terare av perenner, rosor, träd och buskar samt frukt och bär. Runt om i Sverige finns idag kring 500 specialutbildade POM-inventerare. De är spridda från Lappland i norr till Skåne i söder. De bildar tillsammans ett nätverk vars uppgift är att leta upp och dokumentera äldre kulturväxter i sina egna hemtrakter. Inventerarna arbetar ideellt och får bara ersättning för resekostnader, kartor etc. Ett mycket gott samarbetet med ideella föreningar som exempelvis Rosensällskapet och föreningen Sesam har betytt mycket för POM:s inventeringsarbete.

Hjälpguider för inventerare

För att underlätta arbetet för inventerarna utarbetar POM så kallade "Hjälpguider" för bland annat rosor, perenner och lök- och knölväxter. De kommer att publiceras både i tryckt form och vara tillgängliga på www.pom.info under 2007/2008.

Den första i raden är skriften *Att inventera rosor – en handledning* (2007) finns tillgänglig på webbplatsen. I höstas publicerades en trädgårdshistorisk skrift, *Trädgårdshistoria för inventerare* med POM-inventerarna som målgrupp. Den behandlar kortfattat svensk trädgårdshistoria under perioden 1800–1950, samt innehåller en omfattande litteraturlista för den som har lust att fördjupa sina kunskaper. I mitten av juni publiceras *Hjälpguiden för perenninventerare*. I den presenteras ett trettiotal olika perennsläkten tillsammans med historisk information rörande ursprung och när de började odlas i Sverige. I boken *Narcisser – folkkära lökar* som publicerades i våras kan man bland annat hitta svaren på vilka påsk- och pingstliljor som odlades i Sverige under perioden 1849–1940.

Hur bevarar vi växterna ?

Det mest intressanta och värdefulla av vad som växer i landet ska bevaras för framtiden. Syftet är att tillhandahålla ett sortiment som är tillgängligt för alla. Både för dem som vill odla, forska eller bara njuta av växternas variation. Vackra härdiga lökväxter, perenner med kulturhistoria, rikblommande buskrosor och svensk sparris är exempel på växtgrupper som inom några år kommer att bevaras i en samlad nationell genbank. Genbanken kommer att bestå av en central samling och

Under april månad anordnades en Narcissutställning på Hovdala slott i norra Skåne. Här visades gamla sorter av påsk- och pingstliljor som samlats in i Sverige i det så kallade Narcissuppropet.

av olika lokala samlingar med växtmaterial med lokal anknytning utspridda över hela landet.

När det gäller vissa växtgrupper behöver man inte vänta. Redan idag finns fjorton lokala samlingar av äldre fruktsorter. I dessa samlingar kan man idag finna så kallade mandatsorter, vilket är lokala och förädlade sorter av svenskt ursprung, och utländska sorter med lång odlingstradition i landet.

Hur får jag tag på de gamla sorterna?

POM:s första inventeringsprojekt *Fröuppropet* handlade om att samla in och dokumentera gamla köksväxtfröer. Människor från hela landet sände in fröer och när vi avslutade uppropet hade vi fått in mer än 200 olika fröprover. Mest var det bönor och ärtor, men även rovor, kålrot och gurka fanns med. Allt detta material finns nu på de nordiska ländernas gemensamma genbank, NordGen i Alnarp. Därifrån kan man få små fröprover att odla själv. Men, det kan ta ett par år innan allt material finns tillgängligt. Adressen till NordGen finns i slutet av denna artikel.

Förökningsmaterial av vegetativa växtslag kommer att också att finnas i den nationella genbanken. Detta kommer att förmedlas till en låg kostnad och ske "on demand", alltså på beställning.

Planen är att genbanken ska börja distribuera visst material år 2011. Om någon plantskola vill ta på sig att föröka och sälja material ur den nationella genbanken så kommer det att vara möjligt. På så sätt kommer de unika svenska växterna att odlas på många ställen i landet och vi kan bevara och använda den ännu bättre.

Eva Jansson är eva.jansson@cbm.slu.se
 Jens Weibull är jens.weibull@cbm.slu.se

LÄS MER

- Anna Andréasson, *Trädgårdshistoria för inventerare*. CBM:s skriftserie 19, 2007.
- Rolf Engström, *Att inventera rosor – en handledning*. CBM:s skriftserie 15, 2007.
- Lars-Åke Gustavsson, "Kan den gamle rosen va nåt å ha?" POM:s pilotinventering av gamla kulturrösor. Svensk Botanisk Tidskrift 98, 31–45, 2004.
- Inger Hjalmarsson, *Bärsorter från svunna tider – om frukt- och bäruppropet*. Fakta Trädgård-Fritid Nr 117. SLU, Uppsala, 2006.
- Inger Hjalmarsson, *Här bevaras våra svenska fruktsorter*. CBM:s skriftserie 16, 2007.
- Eva Jansson & Jens Weibull, *Varför ska vi bevara kulturväxterna?* Fakta Trädgård-Fritid Nr 7. SLU, Uppsala, 2002.
- Eva Jansson & Jens Weibull, *Om POM – Programmet för odlad mångfald*. Svensk Botanisk Tidskrift 98, 3–9, 2004.
- Eva Jansson & Jens Weibull, *Programmet för odlad mångfald inventerar och bevarar Sveriges gröna kulturarv*. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning* nr 19–20, 2006–2007.
- Lena Nygårds, *Vi odlade till husbehov*. POM/CBM, 2005.
- Lena Nygårds, *Om arter. En etnobotanisk skrift*. CBM:s skriftserie 17, 2007.
- Linnéa Oskarsson, *Jakten på trädgårdens trotjänare*. Bygd och Natur nr 1:2007.
- Karin Persson, *Lök- och knöluppropet – Annis dahlia tas tillvara*. Fakta Trädgård-Fritid nr 131. SLU, Uppsala, 2007.
- Karin Persson & Eva Jansson, *Narcisser – folkkära lökar*. CBM:s skriftserie 20, 2008.
- E-M Strese & C Tollin, Humle finns i öl av "fel" skäl. *Forskning & Framsteg* Nr: 3, 2008.
- Mer information om POM – www.pom.info
 NordGen bevarar nordiskt frö av jordbruks- och trädgårdsväxter. Adress: Box 41, 230 53 Alnarp.